

DUCHOVNÍ REZISTENCE

Minulost a budoucnost paralelní literatury v Československu
(1948–1988)

Jan Vladislav

Nobelova cena za literaturu, udělená roku 1984 českému básníku Jaroslavu Seifertovi, zaskočila západní novináře a ukázala na konkrétním příkladě, jak nedostatečně je svobodný svět informován o tom, čemu se kdysi říkalo střední Evropa a co se dnes pokládá za součást východní Evropy. Ještě povážlivější ovšem je, že tato neinformovanost velmi často o sobě ani neví, a přesto si sebevědomě troufá vynášet soudy: ilustroval to významný pařížský týdeník, když znalecky poznamenal, že švédská akademie nevyznamenala Nobelovou cenou básníka, ale disidenta, jehož hlavní literární zásluhou byl podpis Charty 77...

Jistě, sama o sobě není neinformovanost o literatuře jedné malé země uprostřed Evropy ani výjimečná, ani dramatická. Povážlivější je ovšem, že tato specifická neinformovanost svědčí o daleko dramatičtější *úšlechtné* neinformovanosti, která se už netýká jen kultury. Osobitý historický vývoj střední Evropy totiž způsobil, že kultura a především literatura zde hrály a dodnes hrají zvláště důležitou úlohu i v politickém životě. Bez dostatečné znalosti této složky si proto nelze udělat přesněji obraz o historickém a politickém vývoji Čechů a Slováků. Platí to nejen o minulém století, kdy šlo o zachování jejich ohrožené jazykové, kulturní, národní identity, ale také o prvních desetiletích našeho věku, kdy šlo o vytvoření a udržení prvního československého státu v moderní době. A platí to také o celém posledním půlstoletí – od německé okupace přes intermezzo let 1945–1947 a převrat v únoru 1948 až po stalinismus padesátých let a jistě uvolnění, které v šedesátých letech vyvrcholilo Pražským jarem 1968 a skončilo sovětskou okupací a normalizací, jež trvá podnes.

Historie české a slovenské kultury je prostě už skoro dvě století neodmyslitelnou součástí obecných československých dějin; v posledním půlstoletí však její význam vzrostl ještě o to, že se v ní zrcadlí daleko zřetelněji než v čemkoli jiném ta stránka české a slovenské skutečnosti, na kterou historiografie z různých důvodů buď zapomíná, nebo ji potlačuje. Oficiální československá historiografie, ale nejen ta, se totiž spokojuje příliš často jen s vnější, řekl bych úřední podobou toho, co se dělo a co se děje. Historie se pro ni většinou redukuje v sled bojů o moc, převa-

tů, vlád, stranických zasedání, procesů, rozsudků a třeba i rehabilitací, krátce v historii vládnoucí menšiny; a v takto chápaných dějinách pochopitelně není místo pro historii ovládané a k mlčení odsouzené většiny, která je přinejmenším stejně významná. O této skryté tváři současných českých nebo slovenských dějin se můžeme dozvědět spíš z jiných pramenů, k nimž patří na předním místě zejména stále potlačovaná, ale přesto stále živá nezávislá literatura, a to i takzvaná beletrie: i tam, kde o to neusilovala, přináší mnohdy neobyčejně důležitá a hlavně nezastupitelná svědectví o své době.

Toto nechtěné, ale nevyhnutelné, řekl bych osudové sepětí českých a slovenských kulturních dějin s historií politickou lze ostatně demonstrovat i na Jaroslavu Seifertovi. Seifert rozhodně nebyl politický básník a od konce dvacátých let se spíš stranil živé politické aktivity většiny svých literárních přátel. Jeho poezie je především intimní oslavou lásky a života, krátce *všech krás světa*, jak připomíná i příznačný titul jeho pamětí. Toto zaměření ovšem Seifertovi nikdy nebránilo, aby se ve shodě s tradicí – a s řadou dalších básníků své generace – otevřeně a po svém vyslovil k naléhavým otázkám doby, kdykoli to považoval za potřebné. Udělal to neobyčejně působivě řadou básní těsně před válkou a za německé okupace, kdy se stal doslova národním básníkem, udělal to na jaře 1956 svým projevem na II. sjezdu československých spisovatelů, kdy neohroženě vystoupil s požadavkem mravní i politické obrody veřejného života v podobném duchu jako tehdejší maďarští a polští intelektuálové, a udělal to vzdor nemoci a vysokému věku znovu během Pražského jara 1968 a za následující normalizace, kdy se stal zcela přirozeně, neokázale, ale pevně, jedním z hlavních představitelů takzvané neoficiální neboli paralelní kultury: jeho velké básnické sbírky z té doby, *Morový sloup* a *Deštník z Piccadilly*, a jeho memoáry *Všecky krásy světa* vycházely až do počátku osmdesátých let pouze v samizdatu.

Jaroslav Seifert nebyl ovšem sám. Západní veřejnost si většinou neuvědomuje, že převážná část českých a slovenských knih, jež v posledních desítiletích vycházejí v překladech ve svobodném světě, nesměla v Československu nikdy vyjít, protože patří k oné neoficiální, paralelní, krátce nepovolené kultuře, jež pro režim existuje jedinečně jako záminka k represím vůči autorům, opisovačům a čtenářům. Obě připomenuté Seifertovy sbírky vyšly knižně dřív anglicky než česky; a první české knižní vydání těchto básní vyšlo dřív v zahraničí než doma. Obdobný osud však sdílela a sdílí v dnešní české poezii i řada dalších knih; zvláště názorný je v této souvislosti případ Jiřího Koláře, který je dnes znám především jako jeden z předních světových umělců-kolážistů. Ve skutečnosti je to

také jeden z nejvýznamnějších básníků své generace, a to nejen v českém, ale i v evropském měřítku, třebaže jeho literární dílo není tak známé jako jeho dílo výtvarné. Většina jeho básnických knih, napsaných v padesátých a šedesátých letech, nesměla totiž v Čechách nikdy vyjít a kolovala jen v opisech; knižního vydání jak v původním českém znění, tak v překladech se Kolářovy básně a deníky dočkaly teprve po třiceti letech, to znamená po básníkově odchodu do exilu...

Podrobný seznam knih tohoto druhu by zaplnil desítky tiskových stran a obsahoval by řadu předních děl české a slovenské literatury této doby. Připomeňme zde pro ilustraci ještě několik dalších, například známý román Josefa Škvoreckého *Tankový prapor*: ačkoli byl napsán už počátkem padesátých let a vyšel během doby s úspěchem v několika světových jazycích, v Čechách nebyl vydán dodnes a koluje tam jen v opisech nebo exilových edicích. A podobně je tomu i s některými významnými prózami Bohumila Hrabala, jmenovitě novelou *Majitelka hutí* z padesátých let a romány *Obsluhoval jsem anglického krále* a *Příliš hlučná samota* z let sedmdesátých: i ty vyšly v autentické podobě jen v překladech a čeští čtenáři je znají v úplnosti pouze ze samizdatových nebo exilových edic; československá oficiální vydání, pokud k nim došlo, byla totiž znetvořena jak režimní cenzurou, tak autocenzurou spisovatele samého. V sedmdesátých letech se řady autorů neoficiální literatury rozšířily o mnoho dalších jmen, včetně Ludvíka Vaculíka, Pavla Kohouta, Ivana Klímy, Jana Trefulky nebo Milana Kundery: i jejich romány vycházejí často dřív v překladech než v originálech a v Čechách jsou přístupné jen v opisech nebo v exilových publikacích. A tento osud nepostihuje pouze českou poezii a prózu, ale i divadlo, kde je obecně znám zejména případ Václava Havla: jeho hry, napsané po roce 1970, se rovněž hrají a vydávají takřka po celém svobodném světě, ale v Československu jsou nadále zakázané a kolují jen v samizdatových nebo exilových vydáních.

Autoři a díla, která jsme připomněli, jsou jen vrcholkem onoho pověstného ledovce, jehož hlavní hmota je potopená, a proto neviditelná. Bylo by možno citovat celé desítky dalších spisovatelů, kteří v Československu od roku 1948, případně od roku 1970 nesměli nebo nesmějí oficiálně publikovat, a celé stovky knih všeho druhu, které tam za tu dobu vznikly a jdou domácím čtenářům k dispozici nanejvýš v podobě samizdatů. Bylo by možno uvést také několik dalších oborů, v nichž vznikla významná díla, která v zemi svého původu kolují pouze v opisech, zatímco v zahraničí se tisknou často se značným ohlasem a v několika jazycích. Připomeňme opět jen pro ilustraci tak rozdílné práce, jako jsou politologické eseje Milana Šimečky, nebo literárněhistorické studie – a *Paměti* – nedávno

zemřelého Václava Černého, nebo konečně filozofické spisy Jana Patočky, které se připravují nebo už vycházejí německy, francouzsky a anglicky.

Tento nástin současného stavu české a slovenské paralelní literatury neusiloval pochopitelně o úplnost. Jeho záměrem bylo naznačit pomocí konkrétních příkladů, jmen a dat její rozsah, její význam a také její historii, která je jiná a především delší, než se obvykle uvádí. Někteří autoři mají totiž sklon klást začátek české a slovenské duchovní rezistence, a tedy nezávislých aktivit, kterým se dnes říká neoficiální nebo paralelní kultura, až do počátku sedmdesátých let. Je to dáno do značné míry jejich osobní zkušeností, krátce tím, že se na této činnosti začali sami podílet teprve po Pražském jaru a sovětské okupaci 1968, když byli rovněž vyloučeni z oficiální kultury, na níž se dřív podíleli.

Ve skutečnosti začíná historie české, případně slovenské duchovní rezistence už po převratu v únoru 1948. Tehdy byla drsnými administrativními zásahy vyřazena z veřejného života na delší čas nebo natrvalo podstatná část inteligence, univerzitních učitelů, studentů, novinářů i umělců. Mnozí, včetně čtyř desítek spisovatelů, byli dokonce v padesátých letech zatčeni a uvězněni, ještě větší počet jich byl zbaven možnosti pracovat ve svém oboru, četní autoři byli vyloučeni z oficiálního Svazu spisovatelů a připraveni o možnost publikovat. Česká a slovenská inteligence se v té době prakticky rozdělila ve dvě skupiny, jednu, která buď z přesvědčení, nebo z oportunistu přijala kulturní politiku nového režimu, a druhou, která si tak či onak uvědomovala nebezpečí, jež hrozí duchovní identitě každého jedince i celého národního společenství, a pokoušela se mu čelit tím, že pokračovala v práci podle vlastního vědomí a svědomí, i když neměla vyhlídky uplatnit své práce veřejně.

Tak vznikly básně Jiřího Koláře, romány Josefa Škvoreckého, povídky Bohumila Hrabala, eseje Václava Černého, některé studie Jana Patočky atd. Většina těchto rukopisů se četla a půjčovala víceméně spontánně mezi přáteli a známými; v případě J. Koláře byl nakonec jeden jeho rukopis zabaven u přátel policií a zavedl příčinu k básníkovu stíhání a odsouzení k ročnímu vězení. Podobně kolovaly mezi přáteli a známými i četné další rukopisy, například básně dlouho vězněného katolického básníka Jana Zahradníčka, série sborníků mladých surrealistických autorů, sborník Rozhovory, který vydával s přáteli začínající Václav Havel a podobně. Svým způsobem sem patří i knihy autorů, kteří publikovat směli, ale jejichž nové rukopisy pozdržela na dlouhá léta cenzura. Názorným příkladem jsou básnické cykly s výmluvnými názvy *Bolest* a *Strach*, jež v letech 1949–1954 psal jeden z největších českých básníků moderní doby, Seifertův vrstevník a přítel Vladimír Holan; připomenuté básně směly knižně vyjít teprve o de-

set let později. Vyjmenovat a zhodnotit všechny tyto napsané a čtené, ale nevydané knihy bude úkolem podrobné historie české, případně slovenské intelektuální rezistence padesátých let.

Tato historie bohužel stále ještě čeká na napsání. V každém případě ukáže, že to, čemu se dnes v Československu říká nezávislá nebo paralelní kultura, není pouhé dědictví Pražského jara 1968, ale že to je pokračování duchovní rezistence padesátých let. Za normalizace v sedmdesátých a osmdesátých letech dostala ovšem tato rezistence po mnoha stránkách nové dimenze. Především došlo k novému rozdělení sil: po čistkách ve školství, tisku a kultuře byly z veřejného života vyřazeny tisíce a tisíce intelektuálních pracovníků, mezi nimi i stovky novinářů a spisovatelů, kteří se v rámci strany podíleli na tzv. obrodném procesu šedesátých let. Francouzský básník Louis Aragon nazval tuto nemilosrdnou eliminaci „Biafrou ducha“; v podstatě to ovšem byla repríza čistek, které tak těžce postihly českou a slovenskou kulturu po roce 1948. V každém případě to znamenalo posílení a rozšíření české a slovenské intelektuální rezistence nejen o nové lidi, ale také o nové zkušenosti, zejména zkušenosti získané uvnitř režimních struktur.

Normalizace sedmdesátých let vedla také ke změně perspektivy. V padesátých letech se česká a slovenská duchovní rezistence orientovala zcela přirozeně na postupné uvolnění mocenského tlaku a vývoj jí dával za pravdu. V sedmdesátých letech, obohacená o připomenuté zkušenosti, dospěla po kratším vyčkávání k poznání, že perspektiva vnitřní změny režimu nemá valné vyhlídky, a proto je nutno bez otálení jednat třeba i na okraji nebo vně oficiálních struktur. Teoreticky formulovali tyto představy Václav Benda v úvaze *Paralelní polis* z roku 1978 a především Václav Havel ve známé eseji *Moc bezmocných* z téže doby. V každodenní praxi se ovšem tyto představy realizovaly už dříve stále rostoucí svépomocnou publikační činností – samizdatem. Postupem času tak vzniká vedle základní edice *Petlice*, založené a řízené Ludvíkem Vaculíkem, celá série dalších strojopisných edic, od edice *Expedice*, kterou vede Václav Havel, přes edici *Kvart*, o kterou se do svého odchodu do exilu staral autor těchto řádků, až po filozofickou edici *Nové cesty* myšlení a další specializované řady původních prací i překladů. Zvláštní pozornost a uznání zasluhuje také stoupající počet a profesionální úroveň různých revuí, ať už literárních, divadelních a kritických, nebo odborných, filozofických, teologických, historických, sociologických, atd.

Ve svých počátcích vydávaly samizdatové edice, rozepisované na stroji, především rukopisy, které vyřadila z nakladatelství normalizační cenzura, případně texty, které čekaly na vydání už od padesátých a šedesátých let. Postupem doby začali však spisovatelé paralelní kultury psát přímo pro samizdat, a to se ukázalo rozhodným krokem k nové svobodě: protože

přestali počítat s možností publikovat oficiálně, přestali také cítit nad sebou Damoklův meč cenzury a především autocenzury. Výsledkem jsou knihy, které se přes všechny jazykové, námětové, žánrové a kvalitativní rozdíly vyznačují jedním společným rysem – rostoucí mírou vnitřní svobody.

Česká a slovenská paralelní literatura je literatura jako každá jiná. Najdou se v ní práce vynikající, prostřední i nedokonalé. Nepokládá se za elitní, nedělá si nároky na zvláštní uznání, neusilovala o své zvláštní postavení; to jí bylo vnuceno stávajícím režimem. Paralelní literatura v Československu vznikla z praktických důvodů, prostě proto, aby umožnila styk mezi autory vyřazenými svévolně z veřejného života a čtenáři odříznutými od jedné důležité složky domácí literatury. Nemá žádný jednotný a uzavřený program, ani umělecký, ani politický. Snaží se pouze udržet při životě to, čemu Milan Šimečka říká pluralitní literatura. Je přirozenou hrází proti rostoucí redukci myšlení a jazyka, jemuž v totalitním systému hrozí proměna v orwellovský newspeak. Je sebezáchovnou obranou lidských příběhů, protože takový útok „není jen útokem na jednu stránku či oblast života, ale útokem na život jako celek“ (V. Havel, Příběh a totalita). Paralelní literatura je krátce a dobře jedním z důležitých nástrojů, které pomáhají uchovávat těžce ohrožovanou individuální i kolektivní paměť a identitu Čechů a Slováků. To je jejím hlubokým *raison d'être* od samého začátku, to zůstává jejím jednotícím smyslem i pro budoucnost.

(*Proměny* /New York/ 25, 1988, č. 1, s. 16–22)

ČESKO-ČESKÉ SMIŘOVAČKY

Z magacínu aktualit a zajímavostí

Antonín Brousek

V polovině ledna t. r. rozeslala mně do té doby neznámá Čapek-Gesellschaft, menažovaná českým kunsthistorikem Alexejem Kusákem, po rozličných západoněmeckých kulturních institucích, jako univerzitách, knihovnách apod. oběžník, nabízející za běžný honorář plus uhrazení jízdného